

A PÁPAI PÁRIZ-CSALÁD ANGOL KAPCSOLATAINAK
TÖRTÉNETÉHEZ I.

— Ifjú Pápai Páriz Ferenc londoni levelei —

A Pápai-család Angliával való szellemi kapcsolatának nyomaira először Pápai Páriz Imrénél, a híres tudós apjánál, II. Rákóczi György udvari papjánál bukkanunk, aki 1647-ben Utrechtben adta ki *Keskeny út* című, később igen népszerűvé lett puritán szellemű munkáját.¹ Elképzelhető, hogy a kiadást megelőző egy-két évben maga is megfordult Angliában.

Pápai Páriz Ferenc, az idősebb, 1680-ban Pax Animae címmel — franciából — lefordította Pierre Du Moulin-nek, II. Károly angol király udvari papjának munkáját, amely, „mint a Pax-sorozat első darabja, nemcsak a továbbiak címét inspirálta, hanem megszabta az egész vállalkozás szellemét.”² A még megoldatlan forráskérdéseknél sem ártana a kutatást angol irányban kiterjeszteni. Pápai Ferenc személyesen is kapcsolatba lépett angolokkal, Berg Pál szerint Basire-nak több utleírása is volt, „amelyek Pápai Páriz Ferencről Chishull-hoz kerültek 1702-ben”; tehát Enyeden találkozott William Paget portai követ papjával.³ Valószínű, hogy az orvos-tanár még ismeretlen nyugat-európai — esetleg angol — kapcsolatai mellett ezek a tényezők is szerepet játszhattak a Pápai-család és Anglia viszonyának kiteljesedésében: ifjú Pápai Páriz Ferenc majd hétéves angliai munkálkodásában.

A múlt század végén történt az első próbálkozás ifjabb Pápai Ferenc sokéves nyugat-európai peregrinációjának, s az enyedi kollégium számára gyűjtött „angol pénz” ügyének felvázolására.⁴ Több mint fél évszázadnak kellett eltelnie, hogy a kérdés újra napirendre kerüljön, amikor is Gergely Pál ismertette Pápai több szempontból is jelentős utazási albumát.⁵ Noha a két közlemény előrelépést jelent az egyik leghosszabb ideig tartó peregrináció megismerésének útján, ma sem vagyunk birtokában az utazás részleteinek, s különösen Pápai angliai tartózkodásáról, egyben útjának legjelentősebb állomásáról^{5/a} vannak rendkívül hiányos és részben téves elképzeléseink.

Pedig a szóban forgó külföldjárás megismerése számos tanulsággal szolgál; melyek közül a legfontosabb talán az, hogy Pápai munkássága a magyar felvilágosodás történetének (vagy előtörténetének) fontos epizódja. Fel kell figyelniük a jelenségre: Newton és Halley, a kor leghíresebb természettudósainak kézjegye Pápai emlékkönyvében (*Alb. 109. és 237. l.*) éppúgy bizonyág, mint két itt közreadandó

¹ Herepei János: Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. II. Bp. — Szeged, 1966. 194—200.

² Tarnai Andor: Pax Aulæ, Itk 1968. 282.

³ Berg Pál: Angol hatások tizenhetedik századi irodalmunkban. Bp. 1946. 125.

⁴ Makkai Domokos: Páriz Pápai Ferencz fiai élete és irodalmi működésük. Az alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi egylet nyolczadik évkönyve. Gyulaféhevár, 1896. 21—30.

⁵ Gergely Pál: Pápai Páriz-album a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában. Bp. 1961. (KlNy.: Magyar Tudomány 1961. évf.)

^{5/a} Legújabbban Gál István közöl erre vonatkozó dokumentumokat (Acta Hist Litt Hung X—XI. Szeged, 1971.). — Szerk.

levél (a 4. és 5. sz.) botanikaközpontúsága, vagy ifj. Pápai hadakozása Paracelsus „amulétum”-jai ellen.⁶ Ha ehhez hozzávesszük még a levélíró és a címzett friss politikai érdeklődését, akkor mi sem igazolja jobban Pierre Chaunu megállapítását erről az időszakról, mint Pápai levelezése: „1715—1750. A «felvilágosodás» első hulláma. Az ontológiai és az etika területéről az új szellem okosan rátér a politikára, de a társadalmi problémákat még nem érinti.”⁷

Az egész utazás, a Közép- és Nyugat-Európában töltött másfél évtized (1711—1726) áttekintésére ez alkalommal nincsen mód. A mostani közlemény célja, hogy végre dokumentumok egy csoportjának hiánytalan közreadásával megvilágítsa Pápai tevékenységének egyetlen, jól körülhatárolható időszakát (1715—1718 közötti angliai éveit), s egyúttal az angol-magyar kapcsolatokat alakulásának egy meglehetősen elhanyagolt fázisát.

Ismeretes Berg Pál véleménye arról, hogy a XVII—XVIII. század fordulóján — a Habsburg központosítási törekvések miatt — az angol-magyar kapcsolatok mélypontra jutottak, s diákjaink közül is kevesen látogathattak el Angliába. Berg elméletét azonban a gyakorlat nem igazolja; statisztikával is bizonyítható, hogy alaptalan hullámvölgyről beszélni. Csupán a háborús állapotok vetették vissza néhány éven át a kapcsolatok ilyen formában való fejlődését. A Rákóczi-szabadságharc után viszont még föllendülést is megfigyelhetünk. Másrészt — tulajdonképpen már a XVII. század kilencvenes éveitől — új vonással gazdagszik a kép; fontos változás következik be: az érdeklődés laicizálódása.

A század utolsó évtizedében járt Angliában Erdély két legjelentősebb főúri politikusának, Bethlen Miklósnak és Teleki Mihálynak a fia is, kiknek ránk maradt dokumentumai tanúskodnak — más bizonyságok mellett — a végbement változásról.⁸ Az alább közlendő levelek is e folyamat részei; itt a korábban domináló teológiai témának nyomát is alig leljük.

Teleki Pál és Bethlen Mihály utazásához szervesen kapcsolódik Pápai „bujdosása”, s ezzel azután lezárult az angol-magyar kapcsolatok egy szakasza. Pápai Angliai-járása még a XVII. században gyökeredzik, ugyanarról a tőről fakad, mint Bethlené és Telekié: mögötte is ott rejlik az apai szándék. Ezúttal egy kiemelkedő *értelmiségi* tudatos törekvése, hogy fia a világot látva művelődjék, a legjobbakkal és a kor legfrissebb eszméivel ismerkedjék. Ha az öreg Bethlen, Teleki, Pápai mellé állítjuk még a századvégi Erdély negyedik fontos alakját, a nyilvánvalóan nyomdaügyben Angliában járt Tótfalusit, a vezető szellemi elit Anglia-orientációjának biztos jelét kapjuk.⁹

Idősebb Pápai Ferencről az utóbbi időben — a már említett tanulmány kivételével — csak orvostörténeti adalékok láttak napvilágot; a fia albumában és úti leveleiben föllelhető utalások azonban hozzáegíthetnek a tudós tanár jellemének más irányú árnyalásához, s külföldi recepciójáról, vagy legalábbis ismeretségi köréről adnak bővebb felvilágosítást.

Idősebb Pápainak eltökélt szándéka volt, hogy fiait külföldön taníttassa, s ha a fámának hinni lehet, fiát indulása előtt atyai intelmekkel látta el.¹⁰ Az apai gon-

⁶ Elekes György: Paracelsus és a paracelsismus sorsa Magyarországon. Orvostudományi Közlemények, 1942. 38.

⁷ Pierre Chaunu: A klasszikus Európa. Bp. 1971. 16.

⁸ Bethlen Mihály sajtó alá készülő útinaplója (V. ö. ItK 1971. 341—349.) és Teleki Pál levelezése. (Nagy Géza: Külföldön bujdosó erdélyi diákok levelezése. Kolozsvár, 1933.)

⁹ Herepei János: Adattár... III. Bp. — Szeged, 1971. 433.

¹⁰ Dézsi Lajos: Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században. Bp. 1899. 294. — Dézsi nem találta meg a *Paterna instructio ad filium Franciscum comparandae eruditionis causa ad exterar*

doskodás kézzelfogható bizonyítéka csak most került elő: az eddig figyelemre sem méltatott „útnakindító” bejegyzés fia albumában (*Alb. 447. l.*). Ezenkívül az emlékkönyv jó néhány — magyartól s nem magyartól egyaránt származó — beírása említi a jeles apát, s mintha ezek a bejegyzések néha az ifjúnak csupán erre az „érdemére” utalnának. Jól tudjuk, hogy a levelekben említett Daniel Ernest Jablonski — Comenius unokája, porosz királyi udvari prédikátor — lekötelezettje id. Pápainak a tőle kapott egyháztörténeti adatokért; de a fiú más professzorai előtt sem ismeretlen az apa neve. Felfalusi Mihály 1716. nov. 24-én Halléban kelt levele szerint például „tudakozott P. Alberti Uram töllem ha Papai Ur halála felől valami specialekat nem irt-e M[éltóságos] Ur, s a fiának mindgyart meg irta.”¹¹ Vissza kell egyszer még térni Pápai utazásának európai állomásaira, különös tekintettel Bázélra, ahol apja sokat időzött, s ekkor szerzett ismerőseihez küldi fiát.

Pápai Ferenc életének utolsó éveiről, a Telekitől elszenvedett valódi vagy vélt sérelmeiről fia levelei is vallanak. Az öreg halála előtti napjairól „meg unt életének közelítő vége felé” készült pillanatképek húzódnak meg a sorok között, igazolván az előbbi feltevést, hogy Bethlen Miklós és Teleki Mihály nevéhez szoroson kapcsolódik Pápaié is: „Ha mi disharmonia lehetett penig és volt az Ur és idvezült édes Atyám Uram között... Erről az egyről securus vagyok, hogy mind az Urnak in particulari, mind az egész M[éltóságos] Teleki és Betleni Háznak in suo vigore et flore mig magát birta, igaz szolgálja volt”... ezekkel a szavakkal védi az apa emlékét a fia. A Teleki és Bethlen ház között éppen Teleki Sándor személye teszi szorosabbá a kapcsolatot: 1703-ban feleségül veszi Bethlen Miklós leányát, Júliát, s irodalomtörténetileg is bizonyítottá teszi az ifjú Pápai Páriz által mondottakat: id. Pápai Ferenc iskoladrámát ír lakodalmuk tiszteletére ...*Isák és ...Rebeka*... címmel.

Teleki Sándor — egyébként az alább napvilágot látó levelek címzettje — fő-kormányiszéki, majd udvari kancelláriai tanácsos, az enyedi kollégium lelkiismeretes gondnoka a családi hagyományokhoz híven nagy pártolója volt a tudományoknak és az irodalomnak. E tevékenységének fokmérője, hogy Bod Péter neki ajánlotta Athenását.

Az albumból és az itteni levelekből kiviláglik, hogy ifj. Pápai Ferenc angliai tartózkodása tulajdonképpen két szakaszra oszlik. A dokumentumok tanúsága szerint az első periódus a mozgalmassabb — és talán küzdelmesebb — időszak: ekkor, 1715—18 között kell híveket, patrónusokat nyerni, s a gyűjtést megindítani. Ezen időszak legfőbb jellemzője, hogy a Teleki Sándornak írt levelek alapján nagyjából — 1717-ig — rekonstruálható, míg a kontinensről Angliába való visszatérésétől a hazautazásig tartó évekről (1720—1724) ez idő szerint az albumon kívül — tudtommal — nem rendelkezünk más primér Pápai-anyaggal.

Albuma, levelei, és más peregrinusok tudósításai összevethetők. Ennek alapján — még így is sok fehér folttal — az „első angliai periódus” rekonstrukciójára teszék kísérletet az alábbiakban.

Makkai Domokos értesülései szerint „1715. október 6-ikáról Enyedről a Collegium kurátorai, a rector és a professorok nevében, a Collegium pecsétjével ellátott levelet küldöttek ifj. Pápai Ferencnek Lejdába. Ez a levél az oxfordi egyetem cancellariusához, előljárásihoz és professoraihoz volt intézve. Pápai Ferenc azonnal

academias 1710 című munkát, viszont tudomása volt, egy rövidebb utasításról, melyre a fenti cím „nem illik reá”. Nagy kár, hogy erről az írásról nem tudósít bővebben.

¹¹ Az itt idézett levelek — csakúgy, mint a Pápaié — az O. L. Teleki család marosvásárhelyi levéltárában vannak. Új rendezés, P. 658. 12. cs. Külföldön tanulók levelei. A Felfalusié a 2846. 1—13. jelzetű.

Angliába vitorlázott s itt a levelet felmutatta az egyetem professorainak; ezek közbenjárásával megnyerte I. György király belső titkos tanácsosát, a bristoli püspököt és a canterbury-i érseket.”¹²

Már az indulás dátumát helyesbíteni kell. Az 1715. okt. 6-ról keltezett levéllel Pápai nem vitorlázhatott azonnal Angliába, hiszen ugyanezen év szeptemberében Londonból írt levelében elárulja, hogy május vége felé („circa finem Maji”) indulhattak Hollandiából, (mégpedig annyira a hónap végén, hogy május 29-ről is van lejdai aláírás az albumában). Pápai úti- és segítőtársa Ajtai András volt.¹³ Makkai, a Teleki-levéltárból nyert értesülései alapján, már könnyűszerrel tisztázhatott egy,

Pápai személyére vonatkozó félreértést: nevezetesen azt, hogy nem Imre, hanem Ferenc végezte a gyűjtést Angliában.¹⁴ (Ő azonban kizárja azt a lehetőséget, hogy Imre is járt volna Londonban; néhány halvány utalás pedig arra mutat, hogy megfordulhatott bátyjánál. Ez kézenfekvőnek látszik, ha Pápai későbbi szervezői munkásságát vesszük tekintetbe.)

Már az első londoni levélből látható, hogy munkálódásukat az első három hónapban nem sok siker koronázta; mindenesetre megismerkedtek a canterbury-i érsekkel, de ez a találkozás korántsem volt olyan eredményes, mint Makkai véli. Mindezek tetejébe, ahogy a novemberi levélből megtudjuk, még valami zaklatásnak, „provocatio”-nak is ki voltak téve. Valószínű, hogy az év hátralevő napjait már főleg Londonban töltötték, csupán az a föltűnő, hogy nincs 1715-ből származó angliai bejegyzés az albumban, noha a későbbi bejegyzők közül jó néhányat már ekkor ismer. Levelében is említi Stranovius nevét, de az albumban csak későbbről szerepel. (Alb.91.1. Az egyetlen angol nyelvű beírás)¹⁵ Pápai levele végre segít megol-

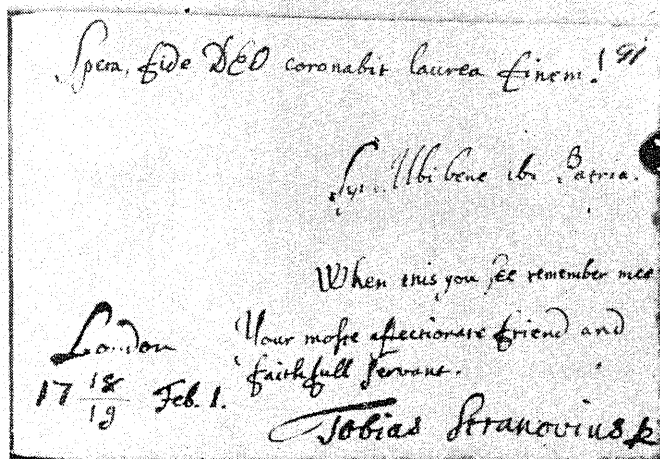
¹² Makkai i. m. 22.

¹³ Ajtai András (1690—1733) Pápaival együtt vág útnak, ezt az albumban is megörökíti (Alb. 451. 1.) még az induláskor. Halléban orvosi diplomát szerez, s miként barátját, őt is Paracelsus-ellenesként tartják számon. Tőle is fennmaradt egy londoni levél 1716. márc. 1. keltezéssel. Száma: 2832. 1—5. 1717. januárjában már Bécsben van.

¹⁴ Tévesen emlékezik meg az angliai gyűjtést végző személyről a Lukinich Imre által szerkesztett Nagyenyedi Album (Bp. 1926), és P. Szathmáry Károly: A gyulafehérvár—nagyenyedi Bethlen—főtanoda története (Nagyenyed, 1868.) c. munkája is.

¹⁵ Tobias Stranover (Stranovius)-ról Ország László James Bogdani magyar festő III. Vilmos és Anna királynő udvarában c. cikkében (Studies in English Philology. Vol. II. Bp. 1937. 98.) már

dani a már sokszor felvetődött kérdést: ki volt az az öt magyar, akit a portáról hazatérő angol követ, William Paget magával vitt Angliába. Bod csak Almási Benjaminról emlékezett meg név szerint, s néhány éve tudjuk,¹⁶ hogy Patai Sámuel, Patai István és Óbudai Mihály csatlakozott hozzá Debrecenből (talán több mint érde-

kes, hogy Óbudairól éppen id. Pápai jegyzi be ezt a debreceni matrikulába); s most már tudjuk, hogy a szebeni szász, Tobias Stranover volt az ötödik, ki a követ segítségével jutott Angliába. De Stranover említése azt is jelenti, hogy a kinti magyarok számon tartották egymást s az újonnan jötteket; lehetséges, hogy Stranover apósához is elvitte Pápai, s a többi magyart, aminthogy Bethlen Mihály is meglátogatta Bogdány Jakabot.

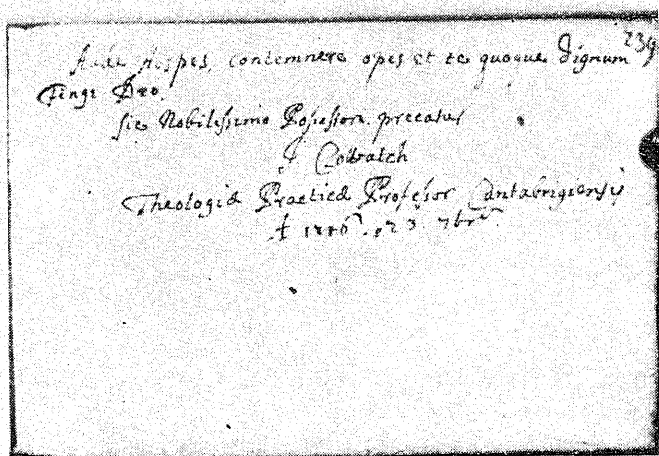
Az 1716-os esztendő az album szerint is mozgalmasabb, Deési Zsigmond és Remethei János lejdai közös leveléből (1716. márc. 3.) követhető a mozgásuk: „N. Pápai Ferencz Uram még Londinumban, Ajtai Uram Oxoniumban vannak.”¹⁷ Pápai hamarosan csatlakozhatott Ajtaihoz, mert emlékkönyvében májusból több oxfordi aláírás is fennmaradt: Edmund Halley, a híres csillagász, J. Hudson, a Bodlejan könyvtár könyvtárosa, Samuel Parker, teológus-író, az oxfordi püspök fiának kézigyve tanúskodik — többek közt — nem is akármilyen kapcsolatairól. Nem tartózkodott azonban itt sem sokáig, május 27-én már Londonban van, ahol Samuel Andersch, leszűni papjelölttel találkozik, aki minden bizonnyal tagja annak a — levélben említett — lengyel küldöttségnek, amely Jablonski útmutatása alapján a mienkhez hasonló ügyben fáradozott Angliában.

megemlékezett, mint Bogdány vejéről és valószínű tanítványáról. Ő azonban holland származásúnak tartja. A Művészeti Lexikon szerint Stranover Hollandián, Hamburgon és Drezdán keresztül hazatért szülővárosába, Nagyszebenbe. A Bogdány stílusában festett állat- és gyümölcs-csendéletei a XVIII. században népszerűek voltak, Európa sok múzeumán kívül a nagyszzebeni Brukenthal-Múzeumban néhány ma is látható, és két képét őrzik a Szépművészeti Múzeumban is. Vö. Thieme-Becker Künstler Lexikon XXXII. (Leipzig, 1938.) 155.

¹⁶ Esze Tamás: Almási Benjamin. ItK 1964. 484.

¹⁷ Jelzete: 2841. 2.

1716. szeptemberében Cambridge-et ejti útba, ahol két név kerül albumába: az egyiket Gergely Pál "J. Covatch,,-nak olvasta, de aligha helyes itt egy újabb honfitársra gyanakodnunk; a valószínűbb olvasat: J. Colbatch Theologiae Practicae Professor Cantabriginsis", (Alb. 239. l.) s e név mögött aztán nem nehéz felfedeznünk sok — részben idegen nyelven is megjelent — orvosi és vallási tárgyú munka szerzőjét.¹⁸ A a másik, akit Pápai itt meglátogatott, John Covel. Hozzá esetleg a

tapasztalt utazó iránt érzett tisztelet vitte el Pápaikat, mivel Covel az angol követ káplánjaként a portán is járt, ahonnan Görögországon és Itálián keresztül utazott vissza.^{18/a}

A nélkülözés, a majd hatéves távollét — aligha túloz leírásában Pápai — lelki és fizikailag egyaránt megviselhette. Enyedi István írja 1716. november 2-án kelt Brasszlóban: „Papai Uram felől er tettem, hogy meg Angliában volna, de igen halalos beteg volt tsak nem regiben.”¹⁹

1717. végéről származó leveléből is kiolvasható, hogy hazakívánczik, levélírára sem nagyon vállalkozott ebben az évben, ahogy maga megvallja, ez a második. Életében még egy változás áll be: úgy látszik egyedül maradt, hiszen Ajtai hazaküldendő csomagjairól úgy beszél, mint amit már itthon vár a gazdája. Emlékkönyvébe is csak három aláírás kerül ez évben, egyikük arra enged következtetni, hogy a lengyelekkel továbbra is tartja a kapcsolatot.

1718. januárból kelt bejegyzésekben bővelkedik az album, levelekkel azonban már nem rendelkezünk. Ezzel tulajdonképpen be is fejeződött Pápai Ferenc angliai tevékenységének első szakasza. 1719 tavaszán ugyanis megvalósította azt a — levelében is említett — tervét, hogy a kontinensre készül. Ez év júniusa és júliusa Svájcban találta, innen Franekerán és Lejdán keresztül tért aztán vissza Angliába 1720-ban.

¹⁸ A Pápaival való találkozáshoz térben és időben legközelebb egy kis alkalmi kiadvány áll: *John Colbatch: A Sermon preached in Trinity-College Chapel on the 19th of December, 1717. in commemoration of the Founders and Benefactors. Cambridge, 1718.* — A szó és a név megjelölésében Kulcsár Péter volt segítségemre.

^{18/a} Dictionary of National Biography, London, 1886.

¹⁹ Jelzete: 2843. 1—22.

A második szakaszban — már volt róla szó — alapvetően más jellegű Pápai munkássága. Albumának köszönhető, hogy erről az időről is van némi tudásunk, számot adván Pápai tudományos-szervezői képességéről, kiegészíti az Angliát megjárt enyedi diákok névsorát. Ez már azonban egy másik közlemény témája lesz.

*

Az alábbi levelek központjában — az eddigiekből is sejthető — az enyedi kollégium segély-ügye áll. Ez érthető, hiszen Pápai a rábízott feladat teljesítéséről (vagy akadályairól) számol be *megbízójának*, ezen kívül levelei amolyan „maga mentsége” funkciót is betöltenek, különösen a 6. sz. levélben figyelhető ez meg, sajnos, nem tudni, rágalmazóinak, irigyeinek mennyiben szolgáltatott reális alapot; okot adott-e s ha igen, mivel, a vádaskodásra?

Pápainak — és a címzettnek — széles körű az érdeklődése: aktuális politikai események részletezésétől a botanikáig terjed. Úgy tűnik, nemcsak a nagyszabású gyűjtés volt a feladat, hanem, mint a kontinensről küldött, botanikus kertekről szóló leírások szintén jelzik, különös figyelemmel kellett kísérniök ezeket is. (A virágmagvak küldése pedig a kor, de különösen a Teleki család kedves szokása lehetett.)²⁰ A felsoroltak, s a királyi portrékra vonatkozó megrendelés a kollégium kurátorának kultúrpolitikai nézeteiről vallanak.

Ifjú Pápai Ferenc londoni levelei annyiban közösek más, a Teleki-levéltárban fennmaradt peregrinációs levelekkel, hogy újság-funkciót is betöltenek, a nagyvilág „novelláit” közvetítik az itthoniak számára. (Ezt szinte minden, akadémiákra felment enyedi diák kötelességének tarthatta.) Itt különösen a 2. számú levél (*Extractum Novellarum*) felel meg ennek a célnak, s az efféle levelek itthon azután cirkulálhattak, mint ahogy Pápai kéri is Telekit, hogy tájékoztassa apját és vizont. Az *Extractum* alighanem az 1. sz. levél melléklete, az is elképzelhető, hogy az egész szöveg angol újságok híreire épül.

Végül valamit a levelek irodalmi értékéről, stílusáról. Természetes, hogy a jogi-politikai kifejezésekben az idő tájt nem bővelkedő magyar nyelv a latin mankóira szorul, s ez stilisztikailag döcögővé, sok helyütt élvezhetetlenné teszi a leveleket. Amikor azonban személyes sorsuk érzékletes leírására törekszik, remekbe szabott mondatok kerülnek ki tolla alól, a köznyelvi fordulatoktól sem idegenkedik: „*még csak meg sem érthette jo formában dolgainkat, kitől azért kevés tanácsot és kalácsot várhatunk*. Nyomorúságukról szólva: „*Láttya Isten, alig vonnyuk a leplet*”. A törökről latin eredetű közmondás magyarításával: „*...igen fel fuvalkodott, és azt gondolya hogy mind öve már a dio fáig, de bizony nagy bökkenő fekszik előtte Magyarországon*”.

Érdekes és sokatmondó, hogy az idézett mondatok legtöbbször az első angliai levélből való, később már nem törődik a szép stílussal, elszürkülnek sorai. Az első levélben még képes már-már zsoldtáros hang megütésére is, néha éppen ritmikus-rimes prózát ír: „*Ajtai Uramis, ki az előtt sem volt igen velős ember szintén el szárad, mert sokat fárad, mégis munkájára kevés áldás árad*”. S még a folytatásra is van ereje: „*Otthon a gondolat tudom más felöllünk, de még amint irtam, semmi nyereségünk*” Itthoni kedves ismerőseire gondolva ekkor még líraiság szállja meg: „*eddig talám Judith kis-Asszonyis gyenge ujjával az orsót pergeti és a recze kötő apro botocs-kákat emelgeti*”.

*

²⁰ Herepei János: Adattár... III. Bp. — Szeged, 1971. 18.

Az alábbi hat levél az Országos Levéltárban, a Teleki család marosvásárhelyi levéltárában van. Új rendezés, P. 658. 12. cs. Külföldön tanulók levelei. A 2861. és 2863. sz. levélbokorban. Címzettje mindnek azonos: Teleki Sándor. — Itt fejezem ki köszönetemet Esze Tamásnak közvetett és közvetlen segítségéért.

1.

Londini 25. 7br[is] st[ilo] v[eteri] 1715.

Méltóságos Gróff Ur, régi nagy Fautorom s érdemem felett valo Patronusom!
Isten az Urat minden áldásaival szeresse, és a M[éltóságos] Házat sok esztendőig virágoztassa, szívesen kívánom.

Hosszas halgatásom miatt talám kötelességem ellen láttattam az Ur előtt impingalni, hogy Hollandiából valo ki mozdulásunktól fogva (mellyis circa finem Maji esett, és akkor minden dolgainkrol egész historica relatiot töttem) semmi tudositásomat nem bocsáthattam, de nem tudván mire vélni hogy ez esztendőben datalt levelet senkitől édes Hazámból nem obtinealhattam, nem mertem. bátorkadni, mert tartottam attól hogy talám jövő s menő leveleim valahol detinealtatnak, azért nem folyhat a corespondentia, sőt ez a gyanós fojtogatta szívemet hogy valami kivalképpen valo nagy csapása esett Istennek szegény Házunkban, melynek tudása, ha meg írának, minden igyekezetemet interrumpalná. Már peng az el mult Augustusban vévén a Sorog Nadudv[ari Péter] Ur[am] tudositását, és az Ur 3. Apr[ilis] Sz[ent] Miklosrol expedialt levélét, a G[róff] Mikes Ur[am] levelével együtt, mindenik scrupulusom alól hosszas de patiens impatientiám után fel szabadultam, azért enis bátrabban írok, sed propter compendium brevib[us], ugy mindazáltal hogy az Ur meg érthesse: Puer diu desideratus serius quamvis feliciter tamen ad nos appulit, ubi tam diu latuerit nescio, Halae enim vix per aliquot dies substitit, illico transmissus est, qui optimos licet habuerit com[m]endatores, paucos tamen adhuc invenire potuit hic loci tutores, A Cantauriensis igen nyomorult együgyű vén ember, szintén olly boldogtalan nyavalyás mint a mi öreg Püspökünk volt, merő vivum funus, még csak meg sem érthette jo formában dolgainkat kitől azért igen kevés tanácsot és kalácsot várhatunk. A Londinensis peng tudná a discretiöt mint nem csak Angliában lakott, hanem sok országokat látott ember, de szerencsétlenségünkre minus nunc potest quam olim apud Reginam, ő lévén egyik instrumentuma az 1712ben Galliával kötött Trajectumi gyalázatos békességnek és a nagy Foedustol hitetlenül valo el szakadásnak, melly miatt az ujj Udvar előtt nagy disgratiaban vagyok, a mint hogy az Anna Ministeri közzül a kik ezen factioban elegyítették magokat, mais szoros examen alatt vannak, és ki nyakon ragadtatott közzülök, ki peng Galliaban szaladott, de ottis meg halván már a nagy Apjok, az 5. esztendő gyermekek király Ludovic[us] XV lészen olly Patronussak, meg válik. E mint politicus Pap csak fél szemmel nézi a mostani dolgokat és in publico ritkán compareal, interim régi Dignitása mostis meg vagyok és in officio Ecclesiastico actu fungal, attól el sem esik, de fellyeb a mint intézte volt, nem mégyen. Ezen állapottyában gondolom ex privato assistal, csak indíthatnok meg hosszas várásunk után elsőben másutt a kereket, már 3. holnapja hogy itt fáradozunk, és mindent félre tévén csak erre az egyre intentusok vagyunk, de mégis ha valaki számot kérne töllünk, hogy ennyi idő alatt mit csináltunk és dolgoztunk, vagy egészen meg némulnánk, vagy ha szintén szolhatnánk is azt felelnök: Semmit sem. Ide érkezésünk után mindyárt consulaltuk azokat quos decuit, némelleyek szánták szerencsétlenségünket hogy illy zürzavaros időben érkezünk, sed quia jam hic sumus, svaserunt ut omnia tentemus, Mint hogy mások eleiben valo privata admissionk nem lehetett addig, míg a Magnificus R[ector] testimoniumat nem producallyuk, elsőben ott kellett comparealni alázatos memorialisunkal cum annexis literis patentib[us] et com[m] endatiis, melynek már 10. hete el mult, de az elébb említett nagy confusio, factiosa molitio, és a Supposititius Praetendens (a mint az Authorok írják egy molnárné fia) arnyekához kapo, sőt ennek nevében zászlotis emelt se Istenekkel se religiojak szabadcságával nem gondol nyughatatlan gonosz emberek miatt meg haborittatván és azoktol naponként mortificaltatván, azolta semmi resolutiöt nem vehetünk, és csak a jo Isten tudgya mikor szabadulunk, akkoris jól é vagy rosszszul, ha jól, ugy mások előttis ex religiosioribus comparealhatunk, ha rosszszul, nincs egyéb remedium, vessünk egy egy táskat nyakunkban és sétállyunk Helvetiaban. Nagy itileti Istennek rajtunk hogy sohult sem boldogulhatunk, Hollandiában is a Lejdai beneficiumnál egyebet mellyértis eleget költöttünk fáradtunk, nem obtinealunk, ihol ittis sub spe dubia mennyit költünk, mert a mint a dolgokat látom egész teletis itt töllünk, ha mind így telik az idő, nem sok héjja lészen a 6. esztendei peregrinationak, noha én magam erszényén csak 6. hetig sem subsistalhatnék, a mim volt a Belgáknak adtam s fizettem oda értvén az otthon levő 300. forintatis, azolta az Ajtai Ur[am] kevesecskekéjé ketten költöyük, és hogy igazán írjam vesztettyük, mert itt még eddig kevés hasznot tettünk, peng bizony nem hevertünk. Illyen boldogtalan-ságunkban azért meg itilheti az Ur melly terhesek és keservesek légyenek bujdosó napjaink. Uram

add végét ennek vagy ki engem ez inségből. Esküszöm az élő Istenre hogy soha illy nagy gondal, buval és munkával nem éltem. Ajtai Uramis, ki az előtt sem volt igen velős ember szintén el szárad, mert sokat fárad, megis munkájára kevés áldás árad. Otthon a gondolat tudom más felöllünk, de még a mint irtam, semmi nyereségünk. Az Ur commissiojít tartom, de a vásárláshoz fundusunk nem lévén semmit sem effectualhattam, igiretem szerint még csak a vásárhelyi Ur[am] adosságát sem deponalhattam, ugy a G[róff] Mikes Ur[am] parancsolattyának sem tudom mikor satisfacialok. A specificalt portékak[na]k meg szerzése, ki vált ha egyéb aprolék curiositasokatis a miket itt látam és az Ur előtt tudom kedvesek volnának, addalhatnánk, 1000. forintra fel mégyen, ha volna mire alkudni soknak ócsóbban szerit tehetném lassan procedalva, mint sem hirtelen vásáralva, mert a mi egyszer fél árron elő fordul némelykor mászszor kettőn sem vehetni meg. A királyi képek[ne]k delineatiojáról in qua forma légyenek ex annexo nuper exemplari az Ur elméjét jól értem, de fél corpust kíváné az Ur, vagy pedig egész staturát, arról bővebb informatiot várok az elsőnek ad minus 6. arany, az egésznek pedig 12. az árra, noha készen egy pictornál sem találhatni fel azon effigieseket, se az által küldött mértékre, se alább valora, han m mondva kell őket el készítettni melyről a Szebeni pictor Jeremias Stranovius Öttsét Tobiást, ki is a Török Portán lévő, ez előtt mint egy 13. eszandóvel Erdélyen által jött Angliai követvel Wilhelmus Pagettel jött volt ide, és már a pictorok között, kivált in volatilib[us]. floribus et fructub[us] delineandis excellál, consuláltam, és igrte hogy annak idejében a leg jobb pictornak com[m]endál, magamis tudom, ő sem tagadgya, hogy ezeket Germaniában felényinis meg szerezhetni, de az ott valo picturat, közel sem comparalhatni az itt valoval. Mi tettzik az Urnak, ha parancsol, a tévő lészek, kívánván szivesen mind ebben, mind a többiben, dummodo ne vana nos spes eludat, egész contentumot tenni. Magam akadozo gyenge kerekem[ne]k kenetlen tengelye pedig in quo statu légyen, ex supra scriptis jam satis patet, ha mindenütt frustraltatunk (kit Isten ne adgyon) micsoda mediumot talályunk a tisztessegesen valo haza menetelre, nem tudom, mellyen bizony sokat tusakodom, ha necessarium requisitumok nélkül készületlen mégyek, minden eddig valo igyekezetem füsté lézsen, hagytam ugyan Lejdában vagy 60. tallér árru könyvet, de chez kellene még a Gradus melyre 100. Tallér el mégyen, Patikácska Chirurg[us] instrument[um] köntös és a lemenetelre valo viaticum honnan telik ki, a mikor meg gondolom nem csak izzadok, hanem ugyan reszketek.

Ezen disceptatiomat azért meg irtam Sogor Nadudv[ári] Uram[na]k (Apám Uramot nem busittatom, mert erőtelen öreg ember lévén tudom nem segíthet, azonkívülis a mint hallom, noha hasznos munkákat tött idejében, már vénségében kivált inter nostrates kevés merituma) mutatván egy kis utat hol oeconomizállyon számomra, de ugy hogy elsőben az Urral conferállyon, kinek gratiajához s assistentiajához mostis firmiter bizom, sokfelé kapni nem akarok, mert a nagy interestől tartok, a kik eddig Patronusim voltak, azokhoz holtig valo obligatiomat ismértem, de ha többen léznek, talám mindenik[ne]k nem satisfacialhatok és azt vetik idővel szememre a mit mondott volt egyszer egy Uri rendek közzé magat számláló Nemes ember egy medicus felől: Az Apámis adott volt néki egy lovat Academiára, még sem jött hozzám mikor hivattam.etc.

Isten áldgya meg az Urat hogy nem csak peregrinatiom cursussárol s ahoz kívántato adminiculumokrol sollicituskodik, hanem le menetelme alkalmatosságavalis necessariis subsidiis prospiciálni kíván, sőt még egyébbenis [idem] e[st] etc. szives munkáját igéri; Az utolso punctum felől még eddig nem gondolkoztam, az iránt elmémet senki még eddig meg sem zavarta, láttatlan fejében nemis alkudozom, sőt ha szintén látnámis, mostani elmémnel másra biznám.

Hálában az egy libera mensán kívül, azis csak ebéd, egyéb beneficium nincsen, a mint az Ur[na]k meg irtam a Francofurtumi szerint akartunk ottis erigalni, de vékony válaszunck volt, már pedig a nyáron a Berlińi udvar a Svecusban kapván és kemény hadakozásban elegyedvén, mikor gázol ki belőlle a jo Isten tudgya, addig semmire sem mehetünk, azutánis nehezen, ha csak az Isten Sz[ent] Lelke a kiraly szivét meg nem szállya, Bezzeg ha vagy 2. szálás Czelnai iffju legényt praesentalhatnak egy egy granatéros süveggel, ugy tudom a mit kérnék meg nyerném, meg lattyuk mindazáltal Berlinben valo viszsa menetelünkor micsoda constellatioban talályunk az udvart, és akkor ahoz alkalmaztatyuk magunkat. Lipsiában ha az Ur vagy egyszer vagy mászszor valamit fog transponalni, a minap levelemben említett med[ic]inae Doctornál B. F. Jacobinál bátran deponalhatni. Alberti Uramot pedig Hálában (a midőn az Ur iránd) pro complemento meg kínálhattya hogy a posta bért annotállya az én jövő s menő leveleimért erogalt summához, én suo tempore contentalom arrolis. A M[é]ltóságos Aszszonynak Urfiak[na]k és kis-Aszszonyok[na]k ajánlom alázatos szolgálatomat, mit tanul Miklos Urfi és ki a Praeceptora nem irta meg az Ur tavalyi kérésem szerint, eddig talám Judith kis-Aszszonyis gyenge ujjával az orsót pergeti és a recze kötő apro botocskákat emelgeti. Engedd meg én Istenem azokat még válaha örömmel és örömben látnom, a kiktől el jövelemlenkor szomorúan váltam el, kinek K[e]l[y]emes gondviselésében ajánlván az Ur életétis, maradok és vagyok régi igaz köteleességem szerint A M[é]ltóságos Urnak alázatos szolgálja, mostani szegény bujdoso cliense P[ápai] P[áriz] Fer[enc]

Londini 26. 7br[is] 1715.

Extractum Novellar[um] mense Augusto et 7br[e] A[nno] 1715. Londini publicatarum.

Itt Angliában de kivált Londinumban nagy és talám eddig hallatlan conspiratio detegaltott, mely ha Istennek csudálatos gondviseléséből nem anteventaltatott volna, talám miis a többivel együtt fel áldoztattunk volna, statutum enim erat Regem, Regiam Domum et Aulam, omnes deniq[ue] extraneos Protestantes hic loci reperibiles e medio tollere, mely lanienet ez előtt más fél héttel akartak végben vinni, ilyen praktikával hogy éjtzakának idején a város négy felől meg gyujtassék, és a tűz miatt lévő lárma alatt a király palotáját, bänköt, aerariumat és a Tornyt (ez a neve a hostátban lévő Fortalitiumnak, melyben sok nevezetes rabok vannak, kik crimine laesae Majestatis vádoltattak, inter quos excellit Comes Oxoniensis alias Thomas Harley a meg holt Királynének Fő Ministere és leg belsőbb embere, ki authora volt a Francziával kötött különös de gyalázatos békesség[ne]k, és a nagy Foedustol valo el szakadásnak) meg ostromolják, és az után a Praetendens introductuallak. Alkalmatossága pedig ezen gonosz és sok időktől fogván koholtott Factionak e volt: meg halván a király Galliában 1. 7br[is] Regensnek, míg az öt esztendő gyermek király Ludovicus XV. minorennis lészen, denominaltott Philippus Dux de Orleans, az öreg király testvér ötszének, ki is régen meg holt, fia, natus 1674. igen politicus ember, se a Praetendensnek (mellyet most kezd észre venni) se a Jesuiták companiajának nem jo barátja, ehhez mégyen egy nem régen innen által szaladott áruló Dux de Ormond alias Jacobus Butler az említett Comesnek complex társa, complementizalni és a szokás szerint aggratulalni, egyszer s mind pedig a Praetendens dolgait ujjobban recom[m]endalni, kérdezi tőle a Regens, miben van a Praetendens dolga, miben kivantatik assistentiája, és vané jo fundamentuman álló remensége? e meg felel mindenik punctumra és nem csak szóval detegálja a dolgot, hanem egy nagy listátis praesentál melyben közel 300. Angliai Mylordok és nemes emberek subscribáltak, kik nagy summa pénzt contribualtak és az országban széllvel ki osztottak az említett istentelen machinationak végben vitelére, ezen specificatiot a Regens magánál tartja, és Ormondat valami vékony válaszzsal el bocsátja, azután hivattya mindjárt az Angliai Residenst, az írást kezében adja ezen szokkal: ebből meg láttya a Principalisod micsoda hivei légyenek Angliában, azért per certum expressum ezen orában küld el és informáld. Ide érkezvén egy estve az expressus soha sem tudtuk mire vélni hogy nem csak duplicaltatik, hanem ugyan triplicaltatikis kivált az udvar körül a strása, míg osztán idővel ki nem tanultuk, azolta a subscribensék közül sokan nyakon ragadtattak, és annak alkalmatosságával egynehány jo készületü tábori munitioval és fegyverrel rakott hajókis detegaltattak, nagy része pedig a Praetendens soldyán imitt amott lappongo katonák[na]k Scotiában recipialta magát és az ott valo Rebelligekkel conjungalta, kiknek száma az innen által futottokból nagyon nevedett és 10 000hez közel vagyon. Ezek[ne]k addig szabad campussak lészen míg az Hollandiai succursus el érkezik, mert Angliában kevés fen álló had vagyon (nem engedvén meg a Parlamentum a királynak hogy békességnek idején hadat tarcsón és kölcsön, noha már most annyi pénzt offeralt valamennyi szükséges) a ki van is nem mind igaz a mint hogy eddigis sok officialis és közkatona talaltatott a ki mind innen mind a Praetendestől sóldot vött. A király nem hirtelenkedhetik, de idővel meg trefálja a hitetlen em bereket, most az ideje hogy fussanak, csak inkább meg ne essenek minél tovább szaladnak. A Regensst pedig mi indította erre a nem reménlett igaz barátságra egyéb okát alig talállyuk, hanem mint hogy a Galliai koronát ő praetendallya, decedente Ludovico puero sine haerede, azért kívánnya aráttává tenni a szomszéd Hatalmasságokat úgy mint Angliat, Hollandiat, sőt még Helvetiátis, hogy annak idejében Philippus V. Spanyol kiraly ellen defendaltassék. A szegény Svécust sok nyalya éri, nem eling volt eddig a Danus, Muszka és Saxo, már Prussiais ellene tamadott, sőt György Viralyis innen a mint beszélgetik tanquam Elector Hanover[ensis] et ab aliquot diebus Dominus ktadae et Possessionis Bremensis ac Verdensis (mellyeket a Danusot nagy pénzen zálogosított el Se kérdés adhatóját adtaé?) a jövő 8berben belé kap, a Prussus két váracskáját Pomeraniában a nyádon meg vötte Penamundert és Usedomot; most Stralsundum alatt vannak, két király Com[m] anderossa a kün valokat in persona, a harmadikis Augustus, ki nem sok nappal ez előtt szaladott ki Poloniából az ott valo ujjabb rebellio miatt, oda igyekezik Dresdabol sőt még Czár Pétertis a mint írják, oda várják az osztozásra, maga a szegény Svecus benn vitézkedik, de oda nehezen rekesztik, vizen mindenkor út veszthet; a nyáron a Danusis meg szalasztotta vagy kétszer a tengeren de keveset vesztett. Mi lészen ezen Campanianak ki meneteli az idő meg mutattya; resolválta magában a Svécus hogy ezen boldogtalanságában meg nem békéllik, míg vagy dicsősségesen el nem vész, vagy szerencsétlenül el nem fogják. A Török[ne]k igen nagy progressussa volt ezen a Campanián Moreában a Velencze ellen, keves idő alatt expungalvan Corinthust, Napoli di Romaniat, Napoli di Malvasiat, Coront, Modont, Patrassot, Sudát, Spinalongát etc. Már romlott Hazánkat akarja tavasszal meg zavarni keményen írják az ő Felsője nagy armaturajátis Magyar országon, melynek

száma a jövő tavaszon fel mégyen száz ezerre, söt aztis írják hogy a Bavariai Elector[na]k offeral-
tatott a Fő Com[m]lando, kiis 15 000. emberét készen tartya szükségre, emellett a Pr[ussiai] király
is reguiralatott 16 000. emberből álló succursus felől. Más Imperialis Fejedelmekis urgente necessi-
tate proportionaliter assistalni kívánnak, és így talál Muszulmán Ur[am] dolgot mig Bécsset, a mint
intézte, meg szállya Isten őrizze szegény Hazánkat minden veszélytől

3.

Londini 6. 9br[is] st[ilo] v[eteri] 1715.

Méltóságos [Gróff Ur] régi nagy jo Uram s kiváltképpen valo Patronusom!

Az el mult 25 7br[is] Bécs felé Bausner Uramhoz dirigalt alázasos levelemben eleget irtam s
lamentaltam söt talám kelleti felettis distinctus voltam; most olly hoszszas nem lehetek, mert fe-
lettébb bátorzkodni nem merek, nincsenis az írásra sok argumentumunk, mert azolta semmit sem
épültünk, noha ugyan valami vékony reménséggel biztattatunk non tamen citius quam ubi civile
hoc bellum consopitum fuerit, mely ha a jövő tavaszig nem componaltatik, igen meg nyomorodunk,
söt félő hogy ide ne veszszünk. Egy elő kellő érdemes Professor nem régiben admittalván bennün-
ket, inter discursum két objectiot formala: 1. vané a Magnif[icius] Rectortol assecurationk hogy töb-
ször nem provocaltatunk? 2. hadakozás léssen addig mig hazamégyünk, mi haszna hát hogy igye-
kezünk? Solvaltuk mindeniket a mint lehetett, az elsőre azt feleltük hogy a Rectornak hírével sem
volt a minapi provocatio, a másokra azt mondottuk: a hadakozás után békességet várunk, és ha jól
tanultunk, akkor elő vészszük, nemis illik minden zürzavarért Succumbalnunk. De kettős előttünkis
az akadály, melynek resolutioja sokkal nehezebb s keservebb: 1. időnk dispendiuma. 2. költés-
günkből valo ki fogyásunk, melynek nagyobb részét haszontalan vesztegettük. Az első, irrevocabile
malum, a másíknakis rebus sic stantibus honnan léssen medelája, által nem láthatom; Micsoda
szükségben légyek penig, és mitől félylek az említett levélben praevie meg irtam, hogy az Ur assisten-
tiáját régi szokott favora szerint továbbra implorállyam, ha Isten éltet s édes Hazámbol ki nem
rekeszt, se az Urnak, se más Patronusim[na]k ados nem maradok.

Az el mult héten vöttem a Baroti Uram levelét Franequerából, kiis harmad magával érkezett,
de kik légyenek nem írja. Francofurtumban a Solymosi Ur[am] lemenetele után az egyik Alumnia
vacál, Kibedi Uramis, a mint írják, csak tavaszig akar ott maradni és így ha akkorra más Successorok
nem denominaltatnak ott egy Alumnus sem léssen, Aszalai Uram, kiis még Franequerában mulatoz
miért contemnalta nem tudom, Solymosi Uram erről talám többet tud mondani, mint hogy egynehány
hétig mulatott az elmúlt tavasszal Franequerában, Ha Lejdabanis illy confuse léssen mindenkor
a Successio, onnan csak bucsuzzunk, mert a Belgák[na]k kevesebb patientiájok vagon mint a mi
jambor Holtzfusz Doctorunknak. 8berben érkezett novellaink summáját ez előtt egynehány nappal
Apám Uram[na]k meg irtam, kiis tudom az Urral conferállya, csak hogy az Uris Augustust és 7bert
kölcsön com[m]lunicállya, mert egyik a másíkot illustrállya. A meg holt Francziai királynak sok ve-
szedelmes tanácskozásai jönnek lassan lassan egy más után nap fényre, ki nem csak Angliát meg za-
varni (ő lévén inditoja e mostani Seditio[n]nak!) hanem Helvetiatis el akarta veszteni, hogy az után a
több Protestansokkal könnyebben birhasson, sot illy alattomban valo particularis confoederati-
ojais volt az unokájával Philippussal, a Pápával, Sabandiai és Hetruriai Duxokkal, hogy a midőn a
F[elséges] Császár a jövő tavasszal a Török ellen keményen fog vitézkedni, ők Itáliában bé üssenek,
és az ő Felsége ott valo Dominiumát el foglalván magok között fel oszszák, de az egy halál minden
praktikajokat confundalta. A Török ujjabb Agát expediált Bécsben, kiis Szegedig el érkezett, de mi-
csoda com[m]jissioval nem tudják, a Bécsi Udvar parancsolattya ez hogy Szegeden examinaltassék
meg, és ha olly propositioval jó hogy a Porta vissza adgya, valamit a velenczéstől az elmúlt Cam-
panian acquiralt, bené sin secus, redeat unde venit. Isten őrizze romlott Hazánkat ujjabb veszélytől,
kinek kegyes oltalmában ajánlani az Ur életétis, a ki régi kötelességem szerint maradok Az Ur[na]k
alázatos szolgálja P[ápai] F[erenc]

4.

Londini $\frac{14}{25}$ st[ilo] v[eteri]
st[ilo] n[ovo] Xbr[is] 1715.

Méltóságos Groff Ur!

Isten e bé állandó ujj esztendőt tégye az Urnak örvendetessé és egész Hazánk[na]k békességes-
sé, szivesen kívánom.

Sub dato 30. Julii Gernyeszegegről költ levelét az Urnak alázatosan vöttem, választ minden punctumara ez uttal nem tehetek, mert nagyobb részére már ez előtt ugy mint 25. 7br[is] és 6. 9br[is] Bécs felé bocsátott leveleimben meg feleltem nincs is időm hogy ez alkalmatossággal formaliter írjak, mert siet a tabellárius, kiis egynehány schillingemet meg mentette ajándékon vivén a levelet Lipsiaig. A mi dolgainkrol még semmi bizonyost nem irhatok az Ur[na]k, ez előtt mint egy 6. héttel a Lengyel supplicancok kik Hollandiában előttünk jártanak és jocsán proficialtanak, ittis utol értenek bennünket, kiknekis lévén com[m]endatoriajok a Pr[ussia]i királytol, és particularis com[m]issiojok ezen kiraly Residenséhez, Causájok a miénk mellé annectaltatott, elsőben tartottunk a kárto, de azután mind a Residens mind más Papok remonstrálták jo argumentumokkal hogy hasznunkra lészen, vis enim unita fortior ubique est. Hoszszas volna meg írni, azolta micsoda helyeken hányodott és vetődött dolgunk, és mennyi kézen fordult meg leg nagyobb akadályunk a Cantaurensis puerialis vénsége, mindenek erre relegalnak, e penig merő Pater difficultatum, (szintén) de reményük hogy ez életből nem sokára ki imátkazzuk (mint G[roff] Teleki Pal Ur[am] a Brassai birot) a mint hogy máris halni készül és két naptol fogva agonizal, más successoris denominaltatott helyében kiis eddig jo faturunk volt de hogy bennünket segíthessen arra autoritássá nem volt. Ennek favorához ha a Fő Püspökségben confirmtaltik, nem kevésé bizunk. Az Ur panaszzát Apám Ur[am] ellen fájlalom, és ha miattam az Urnak ö k[el]g[ye]lmetöl valami offensioja lehetett sajnállom, én okot bizony reá nem adtam, sőt a mikor vagy az Urnak vagy Apám Uram[na]k irtamis, mindenkor arra vigyáztam hogy se az Ur ellen ne impingállyak, se fiui kötelességem ellen ne vétsek. A M[éltó]s[ágos] Gubernium 100. aranya felett esett a mint látom az Ur leveléből, valami difficultas, melyről én Apám Uram[na]k egyebet nem irtam hanem ezt, hogy a midőn az Ur a Gubern[ium] 100. aranyát kívánni fogja sine difficultate adgya oda, mert az a Besztercezi pénz supplementumában mégyen; ha penig fizetésében az Urtol el tarthatya, az öcsém Ur[am] Academiai viaticumát velle secundalhattyá. Apám Ur[am] sem panaszkodik énnékem az Ur ellen egyébről, hanem hogy szoros ratióra akarja az Ur ö k[el]g[ye]lmet huzni, signanter ezért hogy a mit a Magyarországi exiliumban discretionian initt amott obtinealt, azt az Ur fizetésében ingredialtassa, de ezt énnékem innen decedálnom nem szükség nemis illik, volt eddig, (nem tudom de praesenti) törvény s igazság Erdélyben, procedállyon az Ur a szerint, a nélkül ez a difficultas a mint eddig értem nehezen is decidalodik, lévén Apám Uram[na]kis fontos objectioja s exceptioja. Bándi Uramrol mit írjon az Ur értem, én Lejdában az Urnak ezért com[m]endaltam vala mert szemes és servilis legény, a nyelvetis valamennyire tudgya és így 3. esztendő alatt talám nyerhetett volna Hollandiában alkalmatosságot azon com[m]issionian melyben mi a Lengyelek miatt frustralodtunk urgealására, nyelv nem tudása nélkül penig ezt molialni haszontalan.

Az által küldött magokat martius végén vagy Aprilis elein (a mint az idő szolgál.) kell el vetni mint egyéb vetemény magokat, de mindenik speciest külön jegyzéssel kell notalni secundum numerum, hogy a gyomlálás közben ki ne tépessenek, és mig jobban ismeretesek nem léznek öszvene elegendyének. (Alázatos) A fazékban valokat penig miholt érkeznek, mindgyart el lehet ültetni. Ha az Ur ez egy néhány speciesből ugymint n[ume]ro 15. 16. 17. 30. item ex Junguilla egy pár gyökerral avagy cepával az Aszszony Teleki Josefne Aszszonyom[na]k kedveskedik, alázatosan vészem az Urtol, mert még régen fogadtam az Aszszony[na]k hogy effélék küldök, hogy penig ez uttal külön includalhassom, nem lehetett. Egyéb draga cepakat és gyükereket postára nem mertem adni, magammal viszek afféléket a mikét inkább félték. Lengyel országban igen nagy rebellio vagyon Augustus ellen, a Török succursusához biznak a maleconténtusok, Kiis 3. nagy Armadával fenyegetődzik egyik Dalmatiara, másik Magyarországra, a harmadik Poloniara levén destinalva. A Sveciai kiraly Stralsundumban vitézkedik, holottis jo formában meg szorittatott de capitulalni nem akar, és ha a városrol bellyebb szoritttyák a templom santzában akarja magát recipiálni, és magát holtig defendálni, meg hadta a tisztjeinek hogy azon helyben a hol el esik a templomban temessék el. Nagy resolutio. nemis csudálom mert némellyek méltatlan persequallyák. Az Aszszony[na]k Ur[na]k és kis Aszszonyok[na]k ajánlom alázatos szolgálatomat, ezen mocskos és siető irasommal penig maradok az Urnak alázatos szolgál[á]ja P[ápai] F[erenc]

Az Ur és Aszszony számára Az el mult 28 9br[is] expedialtam Bécsben Bausner Uramhoz egy zacskoban pecsét alatt ezen virág és vetemény magokat.

1. Lactuca Imperialis	10. <i>Phillirea vera</i> *
2. Cally flori	11. <i>Genista Hispanica</i> *
3. Pluma Principis	12. Lactuca Crispa
4. <i>Pyracantha</i>	13. <i>Mezerian Berries</i> * (Angl.)
5. Lactuca Silesia	14. Nasturtium Indicum
6. <i>Yew berris</i> * (nomen Anglia)	15. Pastinaca major
7. Brassica Russica dulc.	16. Allium dulce.
8. Brassica rubra capitata.	17. Rapa Gallica longa
9. Lactuca Marocco	18. Portulaca

19. *Holly berries.*
20. *Oculus Christi*
21. *Portulaca aurea*
22. *Laurus tinus.*
23. *Faenicul[um] Italic[um]*
24. *Caltha Gallica.*
25. *Junquilla.**
igen szép virág.

26. *Apium Crispum*
27. *Corona imperialis*
28. *Potatoes (Hung. articsoka földi répa)*
29. *Tabaca virgin.*
30. *Borso virág. igen szép színü.*
31. *Ranunculus.*
32. *Pisum Coronatu[m] ita dictum quia flores instar coronae concrescunt.*

A Junquillán és Ranunculuson kívül a több notalt és subducalt specíesek élő fák léznek és fazékban valok, ha esztendőre ki nem kélt mindenik, nem kell el vetni, mert némellyik 2. esztendőre buvik ki. N[ota] B[ene] sub n[um]ero 19. két féle mag[na]k láttzik egyik veres, a másik feketébb s penészes-sebb, az első 2. esztendőre, a fekete pedig egyre ki kel kivalt a n[um]ero 19.

5.

Londini 14. Marty 1716. st[ilo] v[eteri]

Méltóságos Grof Ur

Isten e szomorú conjuncturákban az Urat és M[éltóságos] Házát maga szárnyaival takargassa és minden szomorú veszély ellen védelmezze, kívánom.

28 9br[is] Anni proxime elapsi holmi vetemény és Virág magokkal kedveskedtem vala az Urnak és az Aszszonyinak Bécs felé dirigálván innen egy viaszszas vászon zacskóban Bausner Uramhoz, azután pedig sub dato 14. Xbr[is] ejusdem anni, azon magok[na]k és gyökerek[ne]k specíficat[i]óját s neveket, ugyan Bécs felé indítván Bausner Ur[am] által expediáltam de nem tudván mint mehetet mind a zacsko mind a specíficat[i]o, ezen alkalmatossággal a midőn ajándék tabellariusra adatott szerencsém Lipsiaig, pro superfluo a másik paginán még egyszer enumerálok. Üressen pedig leveletem most sem bocsáthattam, hanem egy font igen finum virginiai Tabak mellé annectaltam, dirigálván egy Lipsiai Correspondensemhez Medicinae Doctor B. F. Jacobi Uramhoz, hogy onnan valamely Erdélyi kalmár által ezen Husvéti vásár alkalmatossággal expediállyá. Ha bizonyos lehettem volna benne, hogy Erdélyiek érkezzenek Lipsiában a dohány mellé jó szivel egyebet is addáltam volna. Magunk dolgairól semmit most nem említek egyebet (tudván hogy későn érkezik expeditio Erdélyben) hanem hogy az Öreg Cantauriensis Archi Episcopus Verus Pater difficultatum meg halván, és helyében más emberséges Patriarcha succedálván (kinélis minekelőtte promoteáltatott volna audentiank[us] volt, és magát szolgálatunkra jó szivel offerálta) az Angliai rebelliois egészen meg csendesedvén, a Scotiai zürzavaris a Praetendens[ne]k Galliában való vissza szaladásával nagyon declinalván, eddig való unalmas és hosszszas idő töltésünk után, szives igyekezetünk[ne]k ámbár nem egészen completus, ugyan csak valami vékony sikerü successussát jó fundamentumon reménylök melly a midőn effectumban mégyen sokszori ígíretem szerint a vásárlásokra is nagy gondom lézen, ideje volna bizony már egyszer hogy dolgunk fordulna jora, mert láttya Isten csak alig vonnyuk a leplet.

Xberi levelemben kértem vala az Aszszonyt, hogy ha a vetemény magok jól el érkeznek Erdélyben, ex Allio dulci Pastinaca majore, Rapa Gallica, Junquilo et Piso dulci Teleki Josefne Aszszonyomatis részeltesse; melly ha ez idén el találtis mulni, a jövő tavasszal (Isten békességben engedvén érni) a majorságból és a magok szaporításából bővebben suppleálhatni. Itt az Török Porta és ő Felsőge között való rupturát bizonyosan hiszszük, az amnestiából excludált exulokis a szélekben vannak, és a mint írják a Házát újabb motussal ijeszti. A Török az el mult Campanián az egész Moraet subjugalván igen fel fuvalkodott, és azt gondollya hogy mind övé már a dio fáig, de bizony nagy bökkenő fekszik előtte Magyar-országon, melly Armada ex diversis Germaniae partibus mostis minden nap szaporodik, csak felelhessen meg a szegény haza annyi ember interensiojának. Ajánlom ezzel Isten erős oltalmában az Urat M[éltóságos] Házát és Familiáját, én pedig maradok régi igaz kötelességem szerint Az Urnak alázasat szolgája P[ápai] F[erenc]

Specíficat[i]o seminum ex Anglia Mense 9br[is] 1715 in Transylvaniam expeditor[um]

1. Imperialis lactuca
2. Colly flower, alias káli flori
3. Pluma Principis
4. Piracantha
5. Silesia Lactuca
6. Yew berries. (Ø)
7. Brassica russica

8. Brassica rubra
9. Marocco lactuca
10. Phillirea vera
11. Genista Hispanica
12. Lactuca Crispa
13. Mezerian berries (Ø)
14. Nasturtium Indicum

15. Pastinaca Major	26. Apium Crispum
16. Allium dulce ✥	27. Corona Imperialis
17. Rapa Gallica longa	28. Arpicoska avagy földi répa sokkal nemesebb az Erdélyinél
18. Portulaca	29. Tabacca virginea
19. Holly berries. (Ø)	30. Dulce pisum N[jota] B[ene] E nem enni való borso, hanem igen szép virág, és csak propter similitudinem flor[is] dicit[ur] pisum.
20. Oculus Christi.	31. Ranunculus.
21. Portulaca aurea	32. Coronatum Pisum, Culinare. dicit[ur] vero coronatum quia flores et pisa instar coronase Concrescunt.
22. Laurus tinus	
23. Foenicul[um] Italicum.	
24. Caltha Gallica	
25. Junquilla, (ritka virág)	

✥ ezt mint a közönséges fokhagymát fokónként kell el ültetni, szintén ugy virágzik mint az magnak el ültetett veres hagyr.a, és gyümölcsét nem a földben, hanem a szálain producallya, kedvesebb az ize mint a közönséges fokhagymának, egy két fokot a tányérra dörgölvén a sültnek egész izt ád. etc.

Ø a berrisek[ne]k neveket se magyarul se Deakul ki nem tanulhattam mindenik fazékban való, fának speciese.

6.

Londini 22 9br[is] st[ilo] v[eteri] 1717.

Méltóságos Groff Ur nékem érdemem felett való régi jo Uram s Patronusam!

Hogy Isten az Urat és M[éltóságos] Uri Házát szegény édes Hazánk[na]k mostani szomorú és naponként változó állapottyában, maga szárnyaival kegyelmesen takargatván minden gonoszok ellen védelmezze, és az Ur életét hosszas Esztendőikig terjeszse, szívesen kívánom.

Második levelem ez mellyel ez esztendőben az Ur előtt alázatosan Comparealok, többel szokásom és obligatiom szerint hogy udvarallyak sok vexatioim, melyekkel mind onnan hazul szomorítottam, mind e meg unt stationban fárasztatom, tartoztattak; ne gondollya pedig az Ur hogy valamely sinistra informatio, vagy az öcsém Uram tavalyi relatioja adott volna énnékem a diffidentianak leg kisebb árnyékárais alkalmatosságot, mert a mint mászszoris meg irtam, kivált Öcsém Ur[am] az Ur sokszori gratiaját nagyon agnoscállya, signanter pedig a száz aranynek kezéhez való assignatioját az Ur favoranak unice adscribállya. de busulok mais azon hogy nagy szükségemben érkezvén hozzám azon pénz, nagyobb részétől meg fosztani kételenítetttem. Ha mi disharmonia lehetett pedig és volt az Ur és idvezült édes Atyám Ur[am] között, kivált meg unt életének közelítő vége felé, noha igen sajnállottam, mindazáltal fülem mellett bocsátván soha arról egy szot sem töttem, tudván hogy emberek vagyunk, és mindenben mindenek[ne]k nem tethetünk; Erről az egyről securus vagyok hogy mind az Urnak in particulari, mind az egész M[éltóságos] Teleki és Betleni Háznak, in suo vigore et flore míg magát birta, igaz szolgálja volt, mellyet nem csak privatim, hanem publice is az alkalmatosság ugy hozván Contestalni kívánt: *vagy jobbat, avagy csak adgya Isten mássát.*

Nem tudom mit gondolhatnak felöllem másokis az Urak közöttül a kiket egyszer mászszor ez előtt levelem által compellalni szoktam, illy hosszas halgatásomért; de mint hogy bizonyost nem irhattam, bizonytalan állapotamban indulásomról és egyebekről, inkább akartam in incognito loco meg némulni, mint sem tovább hazudozni, ugyanis instructionk tenora szerint a dolognak velőjéről senkinek semmit nem aperialtam, hanem mulatozásomat vagy ezzel vagy amazzal himezttem és háloztam, már pedig mint hogy nem titok otthonis és mások által publicalodott, félek hogy jo Uraim előtt az insinceritasnak notájával máris meg bélyegeztettem. Ha a két E. Uraimék tudgyák, jam satis est, kiknek nem kell sip hogy ki fujják. A kisebbiknek (mellyet el felejtettem az Urnak meg írni) egy levelét vöttem az el mult télen Hala felől, melyben írja hogy az Urto! lévén hozzám assignatioja 300. forintakig, küldgyök per concambium vagy más úton sine mora abbol a mi nállam vagyon Hálában annyit, lévén annyi söt több pénzis az Ur kezében. Nem tudom vané ebben hire az Urnak, ha nincsen, elég impudens és imprudens praetensio, mellyet mint hogy az Ur ordere és includalt assignat[i]oja nélkül proponalt, csak contemnaltam, és réa nem válaszoltam, várván ujjabb levelét, de töbször nem compareált, jólis tötte, mert ha szintén az Urto! jött volna is paroncsolatom, kívánóságának se akkor se most nem satisfacialhattam volna. Ugyanis semmi még kezem között nincsen, jollehet nagy része a Collectának mint egy 4000. font sterlingig (egy font circiter 10. magyar forint) bé jött, melly pénz jo securitas alatt a Bankoban tétetett, míg a residuitas egészen corradaltatik, hogy így osztan az egész summa dividaltassék, melly a jövő October előtt nem lészen. Mint hogy pedig azt az időt semmiképpen itt meg nem várhatom, azon egyeztünk meg itt a Collecta Directori-

val, hogy minekelőtte innen ki mozdulnék, onnan hazul dimissiom impetraltatván (sub) authenticis Literis más Plenipotentiarius denominaltassék, a ki causankat agalván a pénzti percipiallya és per concambium oda az hová kívánni fogjuk transponallya. Erre jobbat nem nevezhetek mint a Pr[ussiai] kiraly Residensét Bonet Uramot, kinek promptitudóját in rebus Ecclesiasticis, és hozzánk valo nagy zelussát Ajtai Ur[am] eddig az Urnak aperialhatta. A Lengyelekis ezt az útat követték, kik Jablonski Ur[am] által (kiis azon Ecclesiak[na]k Seniora, és jól tudgya az itt valo szokást, stylust és ceremoniat) gratiarum actoriaval, Bonet Uramnak transferalt Plenipotentiaival, és több levelekkel mind a Püspökükhez mind másokhoz munialtatván detempore könnyebben szabadulhattanak. Mi penig ez iránt boldogtalanabbak lévén, és senkihez otthon nem bízhatván a ki secundum merita et titulos hor[um] virorum praestalhassa, egyéb utat nem proponalhatok, hanem hogy 10. vagy 12. subscribalt Album levél formában quanto citius transponaltassék kezemben, hárma egész árkus a többi penig csak fél légyen, mindenik levélnek harmadik paginaja, vagy distinctius faciesse végére tévén a subscriptiot. A subscribensek légyenek: 2 Curator két columnában légyen az subscriptio ez szerint:

Curator Episc[opus]

seu

Curator Prof[essor] kiknek edgyike hogy az Ur maga légyen, (ámbar Curatori terhes officiumát deponalta légyen) szükséges, külömben mint hogy az Ur neve némely helyeken az originalis levelünk-ből isméretes, ha ki maradna, újabb scrupulust szerezne. T[ekintetes] Püspök Uram Gener[alis] Synodus Notariussa. És vagy 2. tractusnak Seniora, una cum Professore Theol[ogiae] Collegi[i]i Betleniani. Ezzel tudom egy kis baja légen az Urnak, míg öszve szerzi a nevetek, némelyek scrupulosusak lévén (nec immerito) az ilyen színü expeditioban, de hiszem nem kénszeritem az Urat hogy az olyanokkal com[m]unicallya, a mint hogy nemis kell ennek nagy hírének lenni, hanem csak azokkal conferaltassék a kik facilisebbek léznek. Én sancte protestalok hogy ebben semmi egyéb czé-lom nincsen hanem hogy röviditem a processust és innen valo ki szabadulásomat, egyszersmind penig antevertállyam az otthoni Conceptusban meg eshető errort, mely miatt újabb és hosszszasabb bajunk lenne. Az Istenért kérem azért az Urat, hogy consideralván ezen szamkivetésnélis inkább meg unt terhes életemet, és távul létem miatt idvezült édes Atyám Ur[am] árva házának gyámol-talanságát, siettesse ezen levelemre valo válaszát és kívánságomnak contentumát, mely ha sokára halad irreparabile malum erit, mert én resolvaltam magamat ezek[ne]k consensussából a vissza térés-re, mihelyt a levelek el érkeznek. A hat esztendő el tölt, söt hetedikis közelit, többet bizony nem várok, ennekis köszöneti tudom sokaktol bosszuszág lézen: Példa előttem az édes Atyám, kinek meritumirol nem szollok, mégis mihelyt szemét bé hunta, ez a háladatlán világ árva Hazát és özve-gyét ottan persequalni kezdette, söt a mi keservesebb Neo-Professor Uramis, kiket baráttyának tartott Háza ellen feltámadtanak, az szegény özvegyet holmi Olahokkal (jo hogy Pivoda kapit[ány] más expeditiora volt akkor tájban és katonákat tölle nem kérhettek) ki hányatták, és mindenféle mortifica[ti]okkal szomorították E mellett, praetensioikat formáltanak, és kivált az edgyike szegény-nejk nem csak fizetése restantiaját, melyről a mint tudom elég documentumink vannak, tagadni nem szegyenli, söt minden erejével meg adositani kívánnya. O tempora, O mores! Öcsém Uram[na]-kis Bandi Uram[na]l vagyon egy kis panaszsza, kik[ne]k egynéhany forintocskájok maradván othon Praeceptor fizetésekben, a midőn másoknak restantiajokat meg adták az ő k[e]l[e]g[yel]me[k]ét subtra-haltak hoc argumento: Alumnian vannak Lejdában, ergo restantiajokat nem praetendalhatták. Sed quae Connexio? mellyet így refellalok: Professorrá tötték ök[e]l[e]g[yel]me[k]et, ergo Papságokban ha mi restantiajok maradt, nem praetendalhatták. Ugyan ő k[e]l[e]g[yel]me[k] nem tudom micsoda szétől indittatván a napokban egy levelet dirigáltak Lejdában a M[agnificus] Rector[na]k és Pro-fessorok[na]k, kérvén hogy a Lejdai beneficiumra hírek és levelek nélkül senkit se admittaljanak. Mellyen a Régens igen meg ütközött, ném lévén ahoz semmi szava a Professoroknak. Kivántam volna ha bár csak haza menetelemig continuallhatta volna az Ur a Curatorságot, mert így szegény Házunk annyi méltatlanságokra talám nem exponaltatott volna, igyis mindazaltal emlékeztetem az Urat ez előtt mint egy két esztendővel hozzám bocsátott levelére, melyben ezt írja :Attol tart k[e]l[e]g[yel]med hogy az édes Attya öreg és beteges ember lévén ha sokaig mulatoz oda, meg hal, és Háza confusioban lézen a k[e]l[e]g[yel]med tavul létében, de hiszen mire valok vagyunk mi itthon a k[e]l[e]g[yel]med Attya és k[e]l[e]g[yel]med joakoroji etc. Méltotassék azért az Ur ezen igiretiről meg emlékezni és bár csak haza érkezéséig tanacsával és egyéb Uri assistentiajával fovealni, egyszer s mind ha illik, M[é]lto-sagos] Gubernator Uramnak egy szoval com[m]endalni, hogy protectioja alá vévén Hazunkat qu-artelyozokkal és egyéb affele interventiakkal ne terheltessek. Alázatosan meg köszönöm és szol-gálom az Ur ez irant valo favorát, maradván álhatatosan a A M[é]lto[sagos] Urnak igaz kötelességü alázatos szolgálja P[ápai] P[áriz] Fer[enc].

A középső oldal margóján: Ajtai Ur[am] méltán nehezelhetne reám, ha Lejdában hagyott bagasianak haza valo transpositioja, a mint talám gondollya az én negligentiam miatt haladott volna ennyire. Öcsém Uramis ebben eleget fíradott, de senki sem vállallya Dési Uramis meg kinalta-tott velle de csak contemnalta.

József Jankovics

THE ENGLISH CONTACTS OF THE PÁPAI PÁRIZ-FAMILY I.
(The letters of Francis Pápai Jr. from London)

The English contacts of the Pápai Páriz-family may have some surprise in store. It is known of the famous seventeenth century Transylvanian doctor and teacher that he translated one of Pierre Du Mouline's books, and it was also he who handed some of Basire's papers over to Chishull.

As a scholar of high reputation he sent his son, Francis Jr., to foreign academies, who, during his peregrination was charged with collecting funds in England for the ruined college of Nagyenyed. Pápai Jr. spent some seven years in England collecting money and visiting outstanding men of the day, among them Halley and Newton, as his album manifests.

Six of his letters written from London to Alexander Teleki, the curator of the ransacked college, are presented here dealing with the difficulties of their progress and conditions in England, giving details on Europe's political situation as well as lists of plants he sent home from London as unknown in Hungary. These letters are from the years 1715—1717, the first period of Pápai's stay in England. Their importance is represented by the fact that no letters have turned up yet from the later years of his operation there.

